

OM MAKT OCH INFLYTANDE

1. Man säger icke att någon har makt såsom man säger att någon har rött hår. Om någon har makt finns det alltid något denne någon har makt över. Makt och inflytande är sålunda icke egenskaper utan relationer. Man kan ha makt över olika ting, över naturen, över människor. Här skall vi i första hand koncentrera oss på mellanmänskliga maktrelationer.

Vari består maktrelationen? Makt och inflytande används i många olika sammanhang. Vi säger att en hypnotisör har makt över sitt medium, att människan har makt över naturen, att en politiker är inflytelserik, att en härskare har makt över sitt rike, att någon med makten av sin personlighet betvingar sin omgivning, att någon är under inflytande av dåliga kamrater: vi kan också säga om en kvinna att hon har makt över män. Följande omständighet är väl väsentlig för maktrelationen: Om a har makt eller inflytande över b (ett eller flere levande väsen, en process i naturen) förfogar a över *medel* att påverka eller styra b. Om a är maktlös och utan inflytande i förhållande till b är det inte bara fallet att a inte påverkar b utan att a inte *kan* påverka eller förändra b. De medel som gör det möjligt för a att påverka b skall vi kalla maktens eller inflytandets grund. »Vitsen» med att förfoga över maktgrunder är att man då har goda chanser att kunna bestämma »var skåpet skall stå.» Det synes däremot inte vara nödvändigt att a *vill* påverka b för att vi skall tala om makt. En kvinna om vilken vi säger att hon har makt över män behöver inte nödvändigtvis önska påverka sin manliga omgivning men hon måste, *om* hon vill, kunna påverka den för att vi skall säga att hon har makt över män.

Man brukar säga att makt är oinskränkt eller begränsad. Det innebär att man kan tala om mer eller mindre makt, att makten är graderad. Vidare är det uppenbarligen fallet att makten sällan gäller alla tänkbara områden. Vår makt över naturen exempelvis är inte fullständig, vi behärskar inte naturen i dess helhet. Även om det finns områden av naturen över vilka vi har oinskränkt makt finns det andra områden där vår förmåga att påverka skeendet är mycket begränsad.

Vi kan nu särskilja fem element som är relevanta för maktrelationen: den som har makt, maktsubjektet; den eller det som är underkastad makten, maktobjektet; maktgrunden, medlem för maktens utövande; graden av makt; det område makten gäller. Det synes vara fallet att maktgrunden ofta bestämmer såväl graden av makt som det område makten gäller. Om vi exempelvis behärskar en teknik som ger oss makt över hälsa och sjukdom bestämmer teknikens art vilken sjukdom vi kan bota och huru fullständigt vi kan bota sjukdomen. Maktens grund är sålunda den viktigaste aspekten

vid indelning i olika slag av makt. Följande lista över maktgrunder är kanske inte uttömmande men innehåller troligen de bytydelsefullaste maktgrunderna.

1) a behärskar en teknik med vilken han genom utnyttjande av orsaker eller orsakslika omständigheter kan påverka b.

2) b har en attityd eller en attitydlik egenskap, exempelvis en föreställning, som a känner till och som gör det möjligt för a att påverka b.

3) a förfogar över tvångsmedel, sanktioner vilka han kan använda om b inte lyder honom.

4) a förfogar över fördelar som han kan erbjuda b om b gör som a vill.

5) a har personliga egenskaper av den beskaffenheten att han kan få b att göra som han vill.

2. Ett exempel på det första fallet, utnyttjandet av orsaker eller orsakslika omständigheter, är hypnos. En hypnotisör kan genom att använda en teknik, hypnosen, få den hypnotiserade att i vissa avseenden göra som han vill. Detta slags makt är emellertid relativt ointressant från samhällelig synpunkt. Sådan makt kommer begreppsligt nära det som vi menar med makt över naturen. Slagordet »Kunskap är makt» hänför sig i första hand till makt vars grund är kännedomen om en teknik.

3. Antag att någon är »född protestant», d.v.s. har en betydande benägenhet att icke göra det man ber den om utan motsatsen. En sådan omständighet kan utnyttjas av en annan för att i vissa avseenden behärska den »protestantiskt» disponerade. Om man t.ex. önskar att ens barn skall äta upp sin mat men har goda skäl att tro att barnet i ett visst moment av måltiden kommer att vägra att äta upp resten av sin portion och man just före detta ögonblick säger: »Nu skall du itse äta mera, du kommer att spricka» och barnet då av trots äter sin tallrik tom har man utnyttjat barnets attityd för att nå målet en slutäten måltid. Man har alltså i denna mening haft inflytande på barnets beteende. Ett mindre extremt exempel är en person som i sin tidiga barndom inlärt regeln »Du skall hedra din fader och moder» och därefter ofta lyder sin fader och sin moder. Då det är fråga om personer med vad man kunde kalla en moralisk benägenhet att lyda människor som de står i ett visst förhållande till exempelvis sina fäder eller människor med vissa egenskaper exempelvis människor med en patriarkalisk inställning är väl prototypen för de motiv som får dem att lyda rädsla för samvetskval.

4. Det är troligen riktigt att mellanmänskliga maktrelationer oftast i sista hand vilar på möjligheten att utöva sanktioner. Med sanktioner avses här hot om oangenäma konsekvenser. Sanktionen skapar ett motiv att lyda: rädslan för de oangenäma konsekvenserna. Det är naturligtvis inte fallet att exempelvis anställda lyder sina förman bara därför att om de inte gör det blir de avskedade. Det finns i allmänhet också andra motiv att lyda men

det kan uppkomma situationer där frestelsen att icke lyda är stark och sanktionen är det som avhåller de anställda från olydnad. Det slag av makt det här är fråga om förutsätter uppenbarligen att maktsubjektet deklarerar sin vilja för maktobjektet och att maktobjektet på ett eller annat sätt har blivit medveten om vilka konsekvenser olydnad medför. För de tidigare behandlade lagen av makt gäller icke dessa förutsättningar. Om det är fråga om kausal makt över naturen är vilje- och sanktionsdeklarationer meningslösa. Om de är fråga om manipulationer med attityder hos en människa kan ett avslöjande av maktsubjektets vilja tvärtom motverka möjligheten att påverka maktobjektet. Emedan utövningen av makt baserad på sanktioner förutsätter ett språk är den en exklusivt mellanmännisklig verksamhet.

Möjligheten att legalt hota med oangenäma konsekvenser är baserad på lagliga förbud, tillåtelser eller rättigheter. Strafflagens sanktioner är korreledare med de förbud strafflagen innehåller. För var och en som har för avsikt att stjäla föreligger hot om frihetsberövande för en längre tid. Under sådana omständigheter kan var och en samhällsmedlem i viss mening hota med strafflagens straff: »Om du begår ett brott mot mig blir du straffad.» Strafflagens sanktioner skapar sålunda inte eo ipso maktolikheter i ett samhälle. Men det finns i ett samhälle också andra sanktioner. En arbetsgivare kan hota med avsked, en fackförening med strejk o.s.v. Möjligheten att legalt hota med sådana konsekvenser baserar sig på tillåtelser eller rättigheter. Med tillåtelsen för a att göra A skall vi detta sammanhang avse frånvaro av lagligt förbud för a att göra A. Om till frånvaron av förbud kommer förbud för övriga samhällsmedlemmar att hindra a att göra A skall vi säga att a har rättighet att göra A. Om a har legal tillåtelse eller rättighet att utöva en sanktion säger vi att a har legal makt. En arbetsgivare får hota med avsked och ingen får hindra honom att hota med avsked, en fackförening får hota med strejk och ingen får hindra den att hota med strejk. Om någon utövar sanktioner som är förbjudna i lagen är det fråga om illegal makt. Man kan t.ex. tänka sig att det i en förbrytarliga är tillåtet för ledaren att hota med kroppsstraff. Sanktioner mellan stater, krigshot, kan egentligen inte sägas kroppsstraff. Sanktioner mellan sater, krigshot, kan egentligen inte sägas vara varken legala eller illegala. Så länge det inte finns internationella sanktioner enligt en internationell lag kan man inte tala om legalitet respektive illegalitet i förhållandet mellan stater i samma mening som i förhållandet mellan medborgarna i en stat.

Antag att a har rättighet att använda sanktionen S mot b för att tvinga b att göra A. Om a kan använda sanktionen S för att få b att göra BC, ... skall vi säga att a:s makt kan sprida sig. Om a kan använda sanktionen S mot b för att påverka c skall vi också säga att a:s makt kan sprida sig. Strejkhotet som väl närmast är avsett att utgöra ett påtryckningsmedel vid ekonomiska uppgörelser mellan arbetsgivare och arbetstagare kan också användas av de

anställda för att t.ex. få arbetsgivaren att avstå från en planerad åtgärd, exempelvis införandet av automation. Strejkhotet kan också användas för att få statsmakten att föra en viss politik. Man kan då säga att fackföreningarnas på strejkhot baserade makt kan sprida sig.

I många samhällen är vad man kunde kalla antagonistiska sanktioner tillåtna. Ett sådant läge råder om a har rätt att använda sanktionen S_1 mot b och b har rätt att använda sanktionen S_2 mot a. Exempel på antagonistiska sanktioner är strejker och lockouter.

Vi skall säga att sanktionen S_1 är starkare än sanktionen S_2 om man i normala fall tycker, om sanktionerna verkställs, att S_1 är obehagligare än S_2 . Styrkeförhållandet mellan olika sanktioner är i viss utsträckning beroende av kulturella föreställningar. En mohammedan tycker att det är obehagligare att bli insmord med svinfett än med kofett emedan svinet enligt islam är ett orent djur. För en hindu torde styrkeförhållandet mellan de två sanktionerna vara det motsatta beroende på att kon för hinduer är ett heligt djur. För en kristen är det ingen större skillnad mellan de två sanktionernas styrka. Vid jämförelse av sanktioner skall vi anse att i sanktionerna ingår också de följder man vet att sanktionernas verkställande i normala fall har. I sanktionen fängelsestraff ingår sålunda inte bara hot om att bli inburad för viss tid utan också hot om att för den tid man sättes i fängelse förlora sin arbetsförtjänst.

Om a verkställer en sanktion mot b händer det ofta att sanktionen kan förutses ha obehagliga konsekvenser och följder inte bara för b utan också för a. En lockout t.ex. är inte bara oangenäm för arbetarna som under lockouttiden blir utan lön utan också för arbetsgivarna som inte får inkomst från sin rörelse när hjulen står. »Smakar det så kostar det» kan man säga om verkställandet av vissa sanktioner. Vid jämförelse av sådana sanktioner som man vet eller tror att har oangenäma följder också för den som verkställer dem skall vi beakta också de följder sanktionerna har, om de verkställs, för den som verkställer dem. Sanktionen S_1 är alltså starkare än S_2 om det i normalfallet är obehagligare att verkställa S_2 och träffas av den verkställda sanktionen S_1 än att verkställa S_1 och träffas av den verkställda sanktionen S_2 . S.k. maktpolitik mellan länder baserar sig i huvudsak på krigshot. I ett tidigare skede var den mäktigaste staten den som under i övrigt lika förhållanden hade den största hären. Det var obehagligare att bli anfallen av ett land med dubbelt så stor här som ens egen än av ett land vars här är hälften av ens egen. Härvid skall också krigets förut se bara följder för båda parterna beaktas.

5. Inte endast med pock utan också med lock kan människor betvingas. Med fördelar som a kan använda som maktgrunder mot b skall vi här avse sådant som b behöver eller önskar sig, d.v.s sådant som han hellre har än är

utan. Vi skall emellertid inte anse att allt *b* kan önska sig är fördelar utan endast sådant som har en gängse ekvivalent uttryckt i pengar. Det subjektiva värdet hos en sådant fördel är tämligen oberoende av den person av vilken man får fördelen. Det finns också andra ting än varor och tjänster som *b* kan behöva eller önska sig: sympati, vänlighet, kärlek, beundran o.s.v. Men dessa ting har sällan en gängse ekvivalent uttryckt i pengar, inte heller är deras subjektiva värde i allmänhet oberoende av den person som uttrycker dem. Det må påpekas att det att ge en vara eller göra en tjänst kan vara uttryck för vänlighet, sympati etc. Vi sade att en sanktion skapar ett motiv att lyda: rädsla för obehagliga konsekvenser. En utlovad fördel kan väl också sägas skapa ett motiv ehuru av annat slag. Det obehagliga är något som man hellre är utan än har, en fördel något som man hellre har än är utan. Men det finns också olikheter mellan sanktioner och löften om fördelar. Ett hot behöver inte verkställas för att utgöra ett handlingsmotiv. Där- emot måste löften om fördelar i allmänhet infrias för att en utlovad fördel skall utgöra motiv till lydnad. En utlovad fördel behöver i en viss situation inte vara det enda motivet till lydnad men är troligen oftare det enda motivet än sanktioner är det enda motivet.

Fördelen F_1 är skall vi säga i och för sig större än fördelen F_2 om man i normala fall om man måste välja mellan F_1 och F_2 hellre väljer F_1 än F_2 .

Om en arbetsgivare säger åt en anställd: »Om du gör *A* får du en löneförhöjning» är det fråga om en legal fördel. Mutor är däremot illegala fördelar.

Det synes vara fallet att vardagsspråket snarare använder ordet inflytande än makt om fall då *a* påverkas *b* medels utlovande av fördelar. En inflytelserik politiker är i allmänhet inte en politiker som förfogar över sanktioner utan en politiker som kan utlova fördelar åt sitt parti och sina väljare, som kan påverka partiet emedan man tror på hans löften. (Det är förvisso också riktigt att sanktioner ingår i det politiska spelet.)

Legala fördelar står i ett visst samband med sanktioner. Om man legalt kan utlova en fördel har man rätt att utlova den. Vidare måste man ha rätt att inneha de fördelar man kan utlova. Om sådana rättigheter finnes måste det finnas ett förbud för andra att hindra en att innehava, utlova och ge fördelen ifråga. Om det finns ett förbud finns det sanktioner för dem som vill överträda förbudet. Man kunde alltså säga att också inflytande medels utlovande av fördelar i sista hand vilar på sanktioner.

6. Önskan att vara den till lags som man av någon anledning beundrar är väl prototypen för motiv att lyda en person på grund av hans personliga egenskaper. Men det finns också andra omständigheter som kan skapa motiv att lyda. Charm, ett säkert och distinkt uppträdande, att vara eller ge sig sken av att vara »den som vet» kan skapa motiv för lydnad. I fråga om

påverkan på grundval av personliga egenskaper torde vardagsspråket än använda ordet inflytande än makt. Man säger att någon är under dåliga kamraters inflytande men att en skön kvinna har makt över män. Som en teknisk term för denna form av påverkan kunde lämpligen rent personligt inflytande användas.

7. Legal makt som har som grund fördelar eller sanktioner eller båda kunde däremot benämnas med den tekniska termen strukturell makt. En ägare av en så och så stor fabrik eller ett regeringsråd har vissa fördelar och sanktioner till sitt förfogande alldeles oberoende av sina personliga egenskaper.

Det må påpekas att icke alla användningar av »makt» och »inflytande» i vardagsspråket passar in i den klassificering som ovan gjorts. I användningar såsom »ordens makt över tanken» eller »under inflytande av rusdrycker» finns det inget maktsubjekt i ovan angiven mening. Vid dessa användningar är det icke fråga om mellanmänskliga maktrelationer.

8. I många mänskliga maktrelationer är mer än en form av makt inblandad. Detta skall vi här illustrera med en beskrivning av hur en demagog som Hitler kan tänkas ha kommit till makten. Till en början hade Hitler några få trogna som han vunnit med sina personliga egenskaper. När han talade till massorna kunde han manipulera med deras attityder såsom fördomar exempelvis deras antisemitism. Han utlovade dem fördelar, det tusenåriga riket med den tyska rasen som herrefolk, och hade förmåga att få massorna att tro på sig. SS fanns med i bakgrunden och utgjorde ett hot om obehagliga konsekvenser för tredslande. Också i interna konflikter utnyttjade Hitler dessa maktgrunder. I ett kritiskt moment vann han Goebbels på sin sida med sina personliga egenskaper. Att det var möjligt kan antas ha berott på att Goebbels var så disponerad att Hitler med sina personliga egenskaper syntes honom vara århundradets man. En förutsättning för att den nazistiska massrörelsen skulle kunna lyfta sin ledare till statens högsta ämbete var att man höll samman.

Det kan också inträffa att a har inflytande på b ehuru b har större strukturell makt än a. Ett exempel på detta erbjuder förhållandet mellan Gallieni och Joffre strax före Marne-slaget, då Joffre var franska armens överbefälhavare och Gallieni Paris' kommandant. En kommentator skriver så här: »När Joffre i telefonen konfronterades med sin förre chef kan man inte bortse från möjligheten att han influerades av den moraliska auktoritet som måste ha strålat ut från en man med Gallienis dominerande temperament.» Här har vi ett samspel mellan Gallienis personliga egenskaper, det dominerande temperamentet, och Joffres attityd som uppkommit då han tidigare varit Gallienis underlydande.

9. Sammanhållning är en nödvändig förutsättning för ojämn fördelning av strukturell makt. »Av naturen» förfogar fullvuxna normalt utrustade människor över ungefär lika starka sanktioner och kan erbjuda varandra ungefär lika stora fördelar. Men om a och b håller samman mot c är de sanktioner a och b tillsammans kan verkställa mot c praktiskt taget alltid starkare än de sanktionera c kan verkställa mot a och b. Det kan inträffa att i en grupp bestående av a, b, c . . . a får för vissa ändamål och till en viss gräns föfoga över de sanktioner och fördelar gruppen har. Man kan då säga att gruppen delegerat sin makt åt a. Ändamålet för vilket a fått makt kan vara att få någon utom gruppen att böja sig för gruppens vilja. Ett sådant läge föreligger exempelvis när en fackföreningsfunktionär vid förhandlingar med arbetsgivare kan hota med strejk. Ändamålet för vilket makt delegerats kan också vara att få en del av gruppen att böja sig för de övrigas vilja. I ett samhälle har sanktionsmakten mot lagbrytare delegerats åt vissa myndigheter. I armén och i ämbetsverk har de överordnade viss sanktionsmakt mot de underordnade. Arbetsgivare har rätt att avskeda sina arbetstagare. Allt detta kan ses som av samhället delegerad makt. Genom delegation av makt kan alltså den strukturella makten vara ojämt fördelad.

10. Emedan i maktbegreppet såsom ovan påpekats (stryckel) ingår att makten gäller ett eller flere områden och en eller flere objekt kan man inte generellt säga att det alltid är möjligt att uppsätta en entydig hierarki i fråga om den strukturella makten. Antag att a och b förfogar över fördelarna F_a och F_b samt över sanktionerna S_a och S_b i förhållande till c. Antag vidare att dessa fördelar och sanktioner gäller det område som består av handlingarna »göra A» och »låta bli att göra A» samt att a vill att c skall göra A och b vill att c skall låta bli att göra A.

I så fall är a mäktigare än b relativt till c i fråga om området: »göra A», »låta bli att göra A» om i normalfallet c hellre gör A, får F_a och träffas av S_b än han låter bli att göra A, får F_b och träffas av S_a . I normala fall är c:s val beroende av fördelarnas storleksförhållande och sanktionernas styrkeförhållande. Denna formel kan tillämpas också på fall då den ena av sanktionerna eller båda saknas eller den ena av fördelarna eller båda saknas. Däremot måste åtminstone en fördel eller en sanktion vara med i spelet, annars är det inte fråga om strukturell makt.

Låt oss nu anta att a vill att b skall göra A men b vill låta bli att göra A. Låt oss vidare anta att a och b förfogar över samma sanktioner och fördelar gentemot varandra som ovan gentemot c. a är då mäktigare än b relativt till deras inbördes förhållande ifråga om området »göra A», »låta bli att göra A» om b i normala fall hellre gör A och får F_a än han låter bli att göra A och

träffas av sanktionen S_a . Om a är rationell innebär hans vilja att han hellre ser att b gör A ehuru a kan bli utan fördelen F_b och kanske träffas av sanktionen S_b .

Också denna formel kan tillämpas på fall då någon eller några sanktioner eller fördelar saknas.

Emedan makt som egentligen gäller området A kan sprida sig till områdena B, C etc. (se stycke 4 ovan) kan a bli totalt mäktigare än b . Den enda spärren mot sådan spridning är att det finns områden där b är mäktigare än a .

Man kunde uttala den förmodan att ett samhälle där en entydig makt-hierarki förefinnas d.v.s. där a är maktlösare än b på praktiskt taget alla områden och b maktlösare än c på praktiskt taget alla områden etc. är instabilare än ett samhälle med en diffus maktfördelning d.v.s. ett samhälle där a är mäktigare än b på området A men b är mäktigare än a på området B o.s.v.

Finland strax före och efter senaste sekelskifte erbjuder många drag som kan tolkas som tecken på instabilitet. Värnaden för Tronen och Altaret hade försvunnit, d.v.s. attityden att utan närmare reflexion lyda överheten hade upplöst (se stycke 3). Å andra sidan hade industriägare och högre tjänstemän inom affärlivet och godsägare rätt att tämligen godtryckligt avskeda och vräka arbetare respektive torpare medan arbetarna och torparna hade få eller inga maktgrunder mot överheten. Genom ståndsrepresentationen hade överklassen delegerats med en god del av samhällets makt. Det rådde med andra ord en relativt entydig makt-hierarki i fråga om den strukturella makten. Nu är läget ett helt annat. I riksdag och kommunalfullmäktige sitter av arbetarna delegerade representanter, i fackföreningarnas strejkhöj har arbetarna en relativt effektiv sanktion. Å andra sidan har arbetsgivarna och de högre tjänstemännen på vissa områden bevarat en del av sin strukturella makt.

11. Max Weber anser att makt har att göra med sannolikheten att kunna genomdriva sin vilja trots motsbänd och sannolikheten att ens befallningar blir åtlydda. Om man förfogar över maktgrunder finns det förvisso en sannolikhet för att man kan genomdriva sin vilja. Men makt är inte det-samma som att få sin vilja igenom. Om så vore skulle sagans tupp som med sitt galande befäller solen att gå upp vara den mäktigaste av alla.

Tor Hartman